

a nikdy potom sa tu nežilo tak družne, priateľsky a duchovne spriaznene s literatúrou ako za jeho čias. On bol tvorcom hry o literatúre. Začalo to prvým podaním ruky a pokračovalo nekonečnými rozhovormi. Nosil na východ knižky na recenzovanie z redakcií literárnych časopisov, každému na mieru. Už ako študenti v druhom ročníku si jeho poslucháči brúsili kritické pero na stránkach *Mladej tvorby*. Bol ochotný prečítať si každý kostrbatý riadok, sám zavalený neporovnateľne dôležitejšou prácou nad vlastnými knihami.

Práca až do úmoru mu bola skutočným zmyslom života a dokázala dať zmysel aj životu iných. Bránil sa ňou malosti pomerov, chorobe i ľudskému zlu a podlosti. Vlastne sa ňou chránil a svetlom svojej kultúrnej osobnosti chránil aj iných pred nekultúrnosťou. Bol rodeným pedagógom. Keď vošiel v roku 1966 prvý raz do posluchárne, všedný svet zjasnel, dokázal povzniesť aj tých najväčších ignorantov k duševným výškam svojej osobnosti. Bolo nám sviatočne. Prezencia na prednáškach a seminároch bola zbytočná. Povýšil nás na partnerov veľkých myšlienok a mysliteľov, naučil nás bázni pred slovom, hodnotiť ticho. Jeho hodnotenia literatúry sa pre nás stali kritériom hodnôt, orientovali náš vkus i etiku. Vzďoroval zlu a rozpadu hodnôt hľadaním pozitívneho a konštruktívneho v literatúre a v ľuďoch. Nie každý bol taký pevný ako on. Mnohí sa po jeho odchode poberali inými cestami, mnohí stratili kontakty a odmlčali sa. Ale on tu žije medzi nami, svojimi dielami v nás kriesi vieru v pozitívne literárne, ľudské a možno i životné hodnoty vo chvíľach pochybností. Preto často siahame po jeho knihách *Priestory textu* (1977), *Literatúra v premenách času* (1978), *Literárne etudy* (1979), *Obrazy a myšlienky* (1979 s J. Števcekom), *Vitalita slovesnej tvorby* (1982), *Traja majstri* (1982), *Hľadanie hodnôt* (1986) a príslušné časti v *Dejinách slovenskej literatúry*. V tomto zmysle je bibliofília Imricha Vaška, venovaná nedožitej päťdesiatke Albína Bagina stále inšpiratívna pre mladú a nielen vysokoškolskú literatúru, nie je len súčasťou archívneho materiálu.

Štyri poznámky k pojmu modernosť u Albína Bagina

PETER ZAJAC, Humboldtova univerzita, Berlín
Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

1

Pojem modernej slovenskej literatúry a kultúry sa používa nešpecificky. Nerozlišuje sa dostatočne medzi pojmami modernosť – modernita – modernizmus – moderna, medzi prívlastkami moderný – modernizačný – modernistický, medzi pojmami a ich prívlastkami, ale ani medzi rozdielmi v používaní týchto slov v politickej, kultúrnej a literárnej oblasti.

Nie je to napokon špecifický problém slovenskej kultúry. Praktické uskutočňovanie modernizačných procesov situuje Paul Johnson do obdobia od konca napoleonských vojen v roku 1815.¹ Hans Robert Jauss datuje vznik modernosti do roka 1687 a usúvzť ažňuje ho

¹ JOHNSON, Paul: *Zrod moderní doby*. Praha : Lidové nakladatelství, 1995.

so sporom medzi modernistami a tradicionalistami,² ktorý vyvrcholil koncom osemnásteho storočia vznikom romantizmu. Hans Sedlmayr ho zase viaže na stratu *stredy* v polovici 18. storočia.³ V užšom zmysle slova sa modernosť spája u Charlesa Baudelaira s pojmom *modernity* a jeho koniec so vznikom avantgardy, s rokom 1912⁴ alebo 1922.⁵

Nedostatočne sa rozlišuje aj medzi javom a jeho pomenovaním. Władysław Tatar-kiewicz poukazuje v súvislosti s pojmom estetického zážitku na rozdiel medzi pomenovaním (menom), ktoré je značne mladšie ako jav (pojem).⁶ Pre dejiny slovenskej literatúry to má značný význam, lebo pomenovanie *moderný* prichádza často neskôr ako samotný jav a medzi autormi modernej slovenskej literatúry boli aj takí, čo toto pomenovanie príkro odmietli.

2

Česká kultúra tvorí pozadie slovenskej kultúry 19. storočia. Jaroslava Pešková vymedzila dva významy pojmu modernosť. Je podľa nej tým, čo je „nové, moderné proti nemoderným štýlom, konštitúciám, vzťahom k životu alebo úrovne reflexie“ a „spôsobom, mierou v užšom význame módu toho, čo je nielen nové, ale svojím spôsobom ‚novosti‘ relevantné danej dobe a situácii“.⁷

Sémantike pojmu moderná česká kultúra sa venovala Eva Štědroňová.⁸ Poukázala najmä na to, ako sa v priebehu 19. storočia výklad slov modernosť a moderný menil. Spočiatku bol u Josefa Jungmanna synonymom adjektív *cudzí*, *cudzokrajný*, *módny* a označoval javy, nevychádzajúce z vlastného národa a z jeho jazyka. U Jána Kollára sa stalo slovo moderný synonymom romantizmu byronovského typu v zmysle „chorobnej zásady“, v ktorej proti národnému stojí kozmopolitné. No už v článku Jana Nerudu Moderní člověk a umění sa toto negatívne hodnotové vymedzenie prepólovalo na pozitívne a modernosť sa začala chápať ako synonymum pokroku; Baudelairovo negatívne hodnotenie pokroku prebrala v českej kultúre až Vrchlického generácia.⁹ Pre generáciu Českej

² JAUSS, Hans Robert: Literarische Tradition und gegenwärtiges Bewußtsein der Modernität. In: *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1970, s. 11 – 66 a *Schlegels und Schillers Replik auf die „Querelle des Anciens et des modernes“*, s. 67 – 106.

³ SEDLMAYR, Hans: *Verlust der Mitte*. Frankfurt a. M. : Ullstein, 1948.

⁴ JAUSS, Hans Robert: Die Epochenschwelle von 1912: Guillaume Apollinaires Zone und Lundi Rue Christine. In: JAUSS, Hans Robert: *Studien zum Epochenwandel der ästhetischen Moderne*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1989, s. 216 – 256.

⁵ ASSMANN, Aleida: Annus Mirabilis 1922: James Joyce, Ulysses und T. S. Eliot, The Waste Land. In: *Schwellentexte der Weltliteratur*. Hgg. Reingard M. Nischik, Caroline Rosenthal. Konstanz : UVK, 2002, s. 233 – 247.

⁶ TATARKIEWICZ, Władysław: *Geschichte der sechs Begriffe*. Kunst · Schönheit · Form · Kreativität · Mimesis · Ästhetisches Erlebnis. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2003, s. 449.

⁷ PEŠKOVÁ, Jaroslava: Artikulace a komunikace problému modernismu (Reflexe roviny duchovní skutečnosti). In: KRÁL, Oldřich – SVOBODOVÁ, Blanka – VAŠÁK, Pavel (eds.): *Prameny české moderní kultury I*. Praha : Národní galerie – Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1988, s. 28 – 39, tu s. 29.

⁸ ŠTĚDRŇOVÁ, Eva: K sémantice pojmu česká moderní kultura. In: KRÁL, Oldřich – SVOBODOVÁ, Blanka – VAŠÁK, Pavel (eds.): *Prameny české moderní kultury I*. Praha : Národní galerie – Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1988, s. 14 – 27, tu s. 15 a n.

⁹ HAMAN, Aleš: Česká literatura 19. století na cestě k modernosti. In: *Kontexty a konfrontace*. Praha : ARSCI, 2010, s. 73 – 78, tu s. 77 a Dvojí cesta k modernosti. Neruda a Baudelaire, s. 144 – 167.

moderný na konci storočia stratila potom opozícia národný a kozmopolitný reálne opodstatnenie. Dá sa povedať, že rozpätie vzťahu k modernosti od odmietania po stotožnenie tvorí jeden z rámcov národného obrodzenia v českej kultúre.

3

Albín Bagin sa venoval teoreticky problému modernej literatúry v dvoch kontextoch, v európskej súvislosti s tvorbou Gustava Flauberta, Antona Pavloviča Čechova a Thomasa Manna¹⁰ a v slovenskej v úvahe o Jonášovi Záborskom.¹¹ V knihe *Traja majstri* osciluje Bagin u Flauberta v rámci thibaudetovskej tradície¹² medzi romanticko-realistickým vymedzením jeho diela, u Čechova hovorí obozretne o realizme a v súvislosti s Mannovým románom *Doktor Faustus* o modernom Faustovi.¹³

Bagin nepoužíva ani v jednom prípade pojem moderný v literárnohistorickom význame. V zmysle Tatarkiewiczovej formulácie o rozdieli medzi pomenovaním a javom však možno povedať, že Bagin používa ako synonymum slova modernosť pojem irónie, pričom spoločným u všetkých troch autorov je preňho moment grotesky, irónie a ironického paradoxu: „Ak už máme podať ich typológiu u našich troch autorov, tak Flaubertova irónia je štipľavá, Čechovova smutná a Mannova láskyplná.“¹⁴ Podstatná je podvojnásť, ktorá je pre Bagina základom irónie: „(...) – hravého a vážneho, veľkého a malého, minulého a budúceho“, lebo to zodpovedá „dvojznačnosti samého života“.¹⁵ Práve táto podvojnásť je *moderná* v baudelairovskom zmysle slova, ako to zdôrazňuje Bagin u Čechova, ktorý „v protiklade k scénam maximálnej životnej intenzity motivovaným stretnutiami s krásou črtá obrazy škaredosti, špiny, ľudskej trápnosti a vulgárnosti“.¹⁶

V štúdiu Záborský modernista píše Bagin o Záborského parodickej irónii vo *Faustiáde*: „Paródia sa totiž orientuje – ako je známe – na najzastaranejšie a najopotrebovanejšie vrstvy literárnej štruktúry. Ich prehodnocovaním a ironizovaním dochádza k tomu metaforickému skratu, ktorý ich dovoľuje vidieť v inom osvetlení, zboku a teda – novo.“¹⁷

Bagin hovorí o Záborského modernizme a označuje ho za *klasického modernistu*.¹⁸ Týmto prekvapujúcim obratom zbavil Záborského literárnohistorického ódia oneskorujú-

¹⁰ BAGIN, Albín: *Traja majstri*. Bratislava : Smena, 1982.

¹¹ BAGIN, Albín: Záborský modernista. In: *Vitalita slovesnej tvorby*. Bratislava : Tatran, 1982, s. 88 – 89. Pôvodne Bagin publikoval štúdiu v zborníku *Biografické štúdie 8*. Martin : Matica slovenská, 1978, kde je aj štúdia Stanislava Rakúsa: Autorský subjekt a problémy komična. Humor a satira v Záborského diele. Rakús sa tu podobne ako Albín Bagin venuje aj problému irónie a sebaíronie ako jednej z konštitutívnych črt komickosti v niektorých Záborského prózach.

¹² THIBAUDET, Albert: *Dějiny francouzské literatury od r. 1789 až po naše dny*. Praha : Nakladatel Josef Svoboda, 1938, s. 295 – 302. Baginov text o Flaubertovi sa priamo vzťahuje k interpretačnej línii, „ktorú otvorili Anatole France, Albert Thibaudet, František Xaver Šalda a mnohí ďalší flaubertovci“ (s. 13), na priamu konexiu Baginovej štúdie s Thibaudetovou interpretáciou Flauberta ma upozornil Fedor Matejov.

¹³ Bagin, c. d., s. 178.

¹⁴ Bagin, c. d., s. 58 – 59.

¹⁵ Bagin, c. d., s. 181.

¹⁶ Bagin, c. d., s. 96.

¹⁷ Albín Bagin: Záborský modernista, s. 91.

¹⁸ Bagin tu pracuje implicitne s dvojicou klasicistický – klasický, mení literárnohistorický pojem klasicistický na pojem klasický z oblasti literárneho kánonu, ktorý sa zaoberá *trvalými* hodnotami literatúry.

ceho sa klasicistu v čase končiaceho sa romantizmu a vniesol do uvažovania o dejinách slovenskej literatúry 19. storočia otázku jej modernosti. Jeho uvažovanie umožňuje okrem toho spolu so zisteniami Oskára Čepana, Petra Darovca, Anny Krulákovcej a Valéra Mikulu inaugurovať popri *vážnej*¹⁹ druhú, *ironickú* líniu slovenského románu.²⁰

4

Baginovo uvažovanie nás vedie k jednému z paradoxov dejín slovenskej literatúry a kultúry. Slovenské národné hnutie bolo súčasťou stredoeurópskeho modernizačného procesu a formovania moderného politického národa. Je preň charakteristická nerovnomernosť národotvorných procesov, pri ktorých „asynchrónna povaha procesu formovania moderného národa nekoreluje s tempom modernizácie“, lebo slovenské dejiny 19. storočia vznikali aj ako „dejiny zápasu rodiaceho sa (,obrodeneho‘) národa so štátnym národom“. ²¹ Z toho vyplývajú aj niektoré modernizačné paradoxy kľúčových predstaviteľov slovenského národného hnutia.

Ľudovít Štúr bol pred rokom 1848 najradikálnejším modernizátorom slovenského jazyka a pravopisu a gradualistickým reformátorom národného hnutia. V roku 1848 patrila spočiatku k jeho radikálnym predstaviteľom, ako to sformuloval v stati Nový vek.²² Po roku 1848 sa stal odporcom západoeurópskej modernizácie a radikálne, až do sebazániku slovenského národa previedol myšlienkou splynutia slovenského národa s ruským na politickú rovinu kollárovskú kultúrnu ideu slovanskej vzájomnosti ako odpovede na modernú západoeurópsku *kozmpolitnú cudzosť*.

Svetozár Hurban Vajanský si na sklonku obdobia, ktorým sa uzatvára národné obrodnenie ako dominantný projekt slovenskej kultúry devätnásteho storočia, síce uvedomoval umelecké hodnoty textov Ivana Krasku a Janka Jesenského ako príslušníkov Slovenskej moderny,²³ ale vo svojich kultúrnych postojoch zotrval na počiatkovej obrodeneckej protimodernnej pozícii a modernú európsku literatúru od Baudelaira cez Zolu až po Nietzscheho chápal ako *cudzotu a chorobnú zásadu*: „My sme už neraz písali o diabolistickom kulte špatného, nízkého, o výrostkoch, vredoch a ranách všakového dekadentstva. Sú národy, ktoré žijú z púheho opičiacťva, a tak niekde v centrálnej svetovej metropoli z výparov absintu kundoliaca sa spotvorenosť býva radostne schvátená a napodobnená, čo potom žiaľni nedoukovia a šarlatáni menujú snažením, pokrokovitosťou, kráčaním v jednom rade s najvycibrenejšou kultúrou...“²⁴

Nie náhodou slovenská spoločnosť vtedy odmietla Jána Lajčiaka a jeho náčrt modernej slovenskej kultúry.²⁵ V zmysle asynchrónnosti procesu formovania moderného

¹⁹ ŠTEVČEK, Ján: *Dejiny slovenského románu*. Bratislava : Tatran, 1989.

²⁰ O *vážnej* a *ironickej* línii slovenského románu. In: ZAJAC, Peter: Kocúrkovo ako slovenský antimýtus. In: *Slovenská literatúra*, roč. 52, č. 4 – 5 (2005), s. 348 – 368.

²¹ HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Slon, 2009, s. 272 a 180.

²² ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2007, s. 325 – 328.

²³ GÁFRIK, Michal: *Na pomedzí moderny*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2001, s. 124.

²⁴ VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: Zbožňovanie hnusu. In: *Národné noviny*, roč. 42, 29. júna 1911, č. 75.

²⁵ LAJČIAK, Ján: *Slovensko a kultúra*. Myjava : Slov. ev. a v. theol. akadémia v Bratislave, 1920, 2. vydanie 1957, 3. vydanie 1995. Ešte zostavovateľ Samuel Štefan Osuský označil Lajčiaka za *podivína*. Ako

národa s tempom modernizácie vznikol zvláštny generačný chiazmus. Pomalšie formovanie moderného národa, spôsobené postojmi predstaviteľov štátneho národa k národným hnutiam *obrodzujúcich* sa národov viedlo k protimoderným postojom ich starších predstaviteľov, lebo modernitu chápali ako súčasť kultúrneho nátlaku na národné hnutie. Na druhej strane viedli moderné postoje mladej generácie zo strany staršej generácie ku kritike – a u mladej generácie k tvorbe apokryfných foriem modernosti alebo k vytesňovaniu mladých modernistov a modernizátorov na okraj alebo za okraj národnej spoločnosti.

Dnes už niet dôvodu zaoberať sa modernou slovenskou literatúrou a kultúrou v zúženej perspektíve dobových ideologických sporov. Aj v slovenskej kultúre a literatúre 19. storočia možno nepredpojato skúmať pojem, význam a rozsah slova moderný, ako aj problém modernosti v 19. storočí a začiatkom 20. storočia, a to aj tam – ako v prípade Jonáša Záborského –, kde by sme to nečakali. A treba ho skúmať dokonca aj tam, kde sa jednotliví autori proti pojmu modernej literatúry bránili, či s ním priamo polemizovali, hoci ich literárne texty zodpovedajú modernej estetike a jej poetike malých foriem, akými boli skica, štúdia, poviedka, novela s výrazovou lakonickosťou textov, minútovým štýlom ‚extraktov‘ a s letným vnímaním okamihu.

Albín Bagin svojím nenápadným, diskretným spôsobom, s vedeckou poctivosťou a svedomitosťou otvoril cestu k novému kartografovaniu modernej slovenskej literatúry 19. a začiatku 20. storočia. Jeho formulácie tvoria podložie pre možnú revíziu toho, čo sa skrýva pod pojmom moderná slovenská literatúra.

ukazuje štúdia Adely Kvasničkovej: Z dejín sociologického myslenia. Recepcia Jána Lajčiaka, in: *Slovenská sociológia* 28, 1996, č. 4, s. 353 – 360, až úvaha Eleny Városovej Spurný kňaz a dvojnásobný doktor z roku 1975 otvorila cestu k pochopeniu významu Jána Lajčiaka v dejinách slovenskej kultúry (VÁROSSOVÁ, Elena: *Filozofia vo svete – svet filozofie u nás*. Bratislava : Veda, 2005, s. 211 – 228). Fakticky až autor predslavu k 3. vydaniu Slovenska a kultúry Borislav Petrík upozornil na formuláciu Alexandra Himera z roku 1973, že Lajčiakova kniha „je prvým pokusom o vedecký prístup k realite slovenského života“. Dnes pritom možno konštatovať, že Lajčiakova koncepcia modernej slovenskej kultúry zodpovedá jej dnešnému širokému vymedzeniu u Clifforda Geertza, ktorý pokladá kultúru za *hustý opis* celkového spôsobu života spoločnosti, alebo u Samuela P. Huntingtona v jeho koncepcii kultúry ako celku hodnôt, postojov, viery, presvedčenia, orientácie a základných predpokladov, ktoré formujú ľudí v spoločnosti.